

DZIEŁO RĄK NASZYCH WSPIERAJ

(PS. 90, 17)

JUDAIKA GRZEGORZA DUDAŁY
INSPIROWANE TRADYCYJNĄ WYCINANKĄ ŻYDOWSKĄ

80. rocznica wybuchu Powstania w Getcie Warszawskim

DZIEŁO RĄK NASZYCH WSPIERAJ

(PS. 90, 17)

25^{lat} Mazowsze

Rejencje naukowe
dr Beata Michalec, dr Krzysztof Bąkała

DZIEŁO RĄK NASZYCH WSPIERAJ

(PS. 90, 17)

JUDAIKA GRZEGORZA DUDAŁY
INSPIROWANE TRADYCYJNĄ WYCINANKĄ ŻYDOWSKĄ

80. rocznica wybuchu Powstania w Getcie Warszawskim

Pod redakcją Tadeusza Skoczka

Warszawa 2023

DZIEŁO RĄK NASZYCH WSPIERAJ

(PS. 90, 17)

JUDAIKA GRZEGORZA DUDAŁY

INSPIROWANE TRADYCYJNĄ WYCINANKĄ ŻYDOWSKĄ

Galeria Brama Bielańska Cytadeli Warszawskiej

34 kwietnia — 16 czerwca 2023

Kurator wystawy

Maciej Jakubowski

ISBN 978-83-67-398-11-4

Wydawnictwo Muzeum Niepodległości

(identyfikator wydawnictwa naukowego 42-700)

al. Solidarności 62; 00-240 Warszawa

wydawnictwo@muzn.pl

tel. 826 90 91 w. 41

SPIS TREŚCI

Grzegorz Dudąła	
DZIEŁO WYTRWAŁYCH RĄK	7
KATALOG	17
DOTYCHCZASOWE WYSTAWY W GALERII BRAMA BIELAŃSKA	71

Fragment wycinanki z heksagrawem

DZIEŁO WYTRWAŁYCH RĄK

W jednej ze swoich prac wyciąłem końcowy fragment psalmu 90:
*„Powróć, Panie, jak długo będziesz zwlekał? Bądź litościwy dla sług Twoich.
/ Nasyć nas o świcie swoją łaską, abymy przez wszystkie dni nasze mogli
się radować i cieszyć. / Daj radość w zamian za dni Twego ucisku, za lata,
w których zaznaliśmy niedoli. / Niech sługom Twoim ukaze się Tve dzieło,
a Twoja chwała nad ich synami. / Dobroć Pana, Boga naszego, niech będzie
nad nami – i wspieraj pracę rąk naszych, dzieło rąk naszych wspieraj!”*

Ostatnią suplikę wybrałem na motto mojej warszawskiej wystawy z okazji 80. rocznicy wybuchu Powstania w Getcie Warszawskim. Na omawianej wycinance są w kartuszu dwie ręce – jedna z palmą, a druga z mieczem. Odnoszą się tak do martyrologii, jak i oporu, walki. Dzieła rąk mogą być różne, destrukcyjne albo konstruktywne. W pracach przygotowanych na wystawę w głównej mierze oddaję cześć dawnej społeczności izraelskiej nie przez tematykę

zagłady i męczeństwa, ale przez motywy inspirowane tradycyjną żydowską wycinanką obrzędową. Wiele z tych dzieł żydowskich rąk bezpowrotnie unicestwiła zła historia. Nie chcę skupiać się na drutach kolczastych i obrazach czasu niedoli i ucisku. Eksterminowanych Żydów wolę przypomnieć jako twórców przepięknych religijnych ażurów, koncentrując uwagę na wymiarze pozytywnym i sprawczym tego artystycznego fenomenu. Na wycinankach, które korzystając z bogatej symboliki, wniosły do kultury europejskiej ornamentalne i niezwykle dzieła.

Już prawie od dekady zajmuję się wycinanką żydowską, choć lepiej powiedzieć: wycinanką nią inspirowaną. Zdarza się bowiem, że dokładam od siebie jakieś detale czy stylizacje z bogatego rezerwuaru zdobień wykwitłych na przestrzeni dziejów sztuki. Ale wszystko – rzecz jasna – w granicach dopuszczanych przez artystyczne rygory judaizmu. Tak więc od lat uczę się języka symboli i kodów, związanych z religią mojżeszową i obrzędowością jej wyznawców. Wchodzę w świat nieco zapomniany – jak profan z wątłym kagankiem do pałacu albo świątyni, zaciemnionej niszczącym działaniem czasu. Podziwiałam od dawna dzieła takich mistrzyń jak Marta Gołąb i Monika Krajewska – nie naśladowałem ich, ale budowałem ażurowe obrazy ze zbioru zwierząt, roślin i znaków – jak z klocków. Zacząłem od prostych mizrachów z menorą na osi pionowej, aby dojść do większych kompozycji, gdzie wiją się bujne gałęzie, a zwierzęta morskie, lądowe i powietrzne znajdują właściwe sobie miejsce i znaczenie. Prace – zwłaszcza te większych rozmiarów – utrzymane

są w renesansowo-barokowej konwencji. Zawierają wiele wolut i kartuszy, nierzadko mają też łukowe obramienie. W ten sposób podziurawiony setkami otworów arkusz papieru przypominać zaczyna macewę, epitafium albo retabulum.

Na osi, w części centralnej zazwyczaj pojawia się siedmioramienny świecznik czyli menora, czasem wyrastająca z drzewa albo w nie wkomponowana. Całość obrazu zwykle wieńczy korona, zamknięta pałkami zebranych kula albo kwiatonem. Wspomniane mizrachy – to wycinanki-kierunkowskazy. Samo słowo *mizrach*, zawarte w tych obrazach, oznacza wschód. Wieszano te papierowe prace w synagogach i domach na wschodniej ścianie, aby oznaczały kierunek modlitwy. Popularnym słowem użytym w moich pracach jest także Tetragram, a więc litery jod, he, waw, he – zapis Imienia Bożego. Imię to podlegało tabuizacji i w czytaniu Pisma czy w rozmowach zastępowano je różnie: Elohim, Adonai albo Haszem. Tetragram występuje w większości cytatów biblijnych w moich wycinankach. Autonomicznie uwypuklony jest w górnych sferach kompozycji jako znak-substytut zakazanego wizerunku Boga. Podobne znaczenie mają sygły jod jod w trójkącie. W trójkącie często widnieje też oko – symbol nieobcy judaizmowi, choć wydaje się że powszechniejszy w sztuce chrześcijańskiej jako „Oko Opatrzności” (hebrajskie *Haszgachat Eliona*). Już w starosemickej kosmografii zwracano uwagę na to że Stwórca z góry patrzy na świat: „Pan patrzy z nieba, widzi wszystkich synów ludzkich” (Ps. 33, 13). Oko jako symbol wszelkiej wiedzy występuje też

w heksagramie, łącząc semantykę judaizmu ze światem kabały, ezoteryki i tzw. Sztuki Królewskiej.

Heksagram, zwany przez nas potocznie „gwiazdą Dawida” – a w ujęciu żydowskim „tarczą Dawida” (*magen Dawid*) – to nic innego jak dwa przeplecione równoramienne trójkąty, tworzące sześciopromienną gwiazdę. Gdy dobrze się przyjrzymy, gwiazda ta skrywa alchemiczne symbole czterech pierwiastków-żywiółów: wody, ziemi, powietrza i ognia. Jest więc heksagram obrazem całego wszechświata, a dodatkowo jak owe przenikające się trójkąty – zespolonych sił męskich i kobiecych, części aktywnej i pasywnej. W moich wycinankach gwiazda Dawida występuje też jako swoisty wypełniacz naroży, detal wpleciony w ornamenty wolutowe i roślinne – jako motyw podkreślający żydowskie inspiracje.

Po ukoronowanym Imieniu Boga ważne miejsce zajmują tablice przykazań czyli dekalog, podtrzymywany przez lwy, niby trzymacze herbowej tarczy. Motyw ten znany jest z synagogałnej szafy ołtarzowej zwanej *Aron ha-kodesz*, służącej do przechowywania zwojów *Tory*. W istocie lwy to najczęściej występujące w moich wycinankach zwierzęta. Uosabiają siłę i męstwo, kojarzą się z godnością królewską. Lew jest w tradycji godłem patriarchy Judy i jego potomków. Podobnie jak inne zwierzęta – lew u mnie ma europejską heraldyczną formę, znaną w nowożytnej sztuce żydowskiej. Niemal tak wielokrotnie jak lew w wycinankach występuje orzeł. Często jest to orzeł dwugłowy – znany z wielu XIX-wiecznych mizrachów. Być może jego

popularność należy wiązać z orłem carskim – jako że ogromna część europejskich Żydów zamieszkiwała będące pod zaborami rosyjskimi ziemie polskie i Cesarstwo Rosyjskie. Może zaś tak jak pierwotny wzór carskiego znaku, orzeł rzymski – patrzył na wschód i zachód Imperium – tak mizrachowy orzeł patrzy na sefardyjskich i aszkenazyjskich potomków Izraela. Orzeł ogółem symbolizuje bystrość, zwycięstwo i dumę. Trzeba pamiętać, że w ikonografii i literaturze zwierzęta, rośliny i przedmioty mogą mieć wielorakie lub nawet odmienne znaczenie symboliczne – często w zależności od kontekstu czy atrybutu z którym są związane. Tym bardziej w świecie tradycji żydowskiej – mobilia owe mogą mieć genezę czy wytłumaczenie tak w Piśmie Świętym (*Tanachu*) jak i w Talmudzie, Midraszach czy traktatach i naukach rabinicznych.

Obok lwa i orła często używałem motywu gryfa, pół-lwa, pół-orła, będącego strażnikiem, połączeniem natur, ukazującego potęgę Boga. Gryfy takie znamy z wielu starych macew – żydowskich nagrobków. Wycinankowy bestiariusz zamieszkuje, prócz wymienionych stworzeń, odnoszące się czasem do ulatujących dusz i zamieszkujące niebiosa ptaki, przywołujące wdzięk i skoczność jelenie i jednorozce oraz inne zwierzęta lądowe. Aż po dolną sferę ryb i organizmów wodnych. Przypominają o hierarchii i harmonii świata ożywionego oraz o biblijnym opisie stworzenia świata. Zwierzęta stoją, skaczą, siedzą na gałęziach; otoczone bywają zawiłymi gałązkami roślinności. Ta zaś raz jest li tylko ornamentem, raz – jak palmy czy wawrzyny – wyraża symbolikę chwały Stwórcy w swoim stworzeniu. Symetryczne

gałęzie wychodzące z centrum wycinanki kojarzą się z rajskim drzewem, drzewem poznania dobra i zła albo z drzewem życia (nieco innym niż drzewo życia – zbiór *sefirot* z kabały). Koresponduje to jakoś z naszymi ludowymi lelujami i drzewkami, będącymi dalekim echem prastłowiańskiej kosmogonii.

Ze zwierząt mających potocznie złą sławę – przewija się w wycinankach wąż – ale w odmiennej roli, niż ta którą kojarzymy z Edenu. Wąż Mojżesza pochodzący z Księgi Liczb (21,8-9) jest jednym z moich ulubionych motywów judeochrześcijańskich, będących znakiem zdrowia, jak popularna laska Eskulapa. W kontekście chrześcijańskim jest starotestamentową figurą ukrzyżowanego Chrystusa (J 3,14-15). Kolejną zwierzęcą osobliwością jest zając. O ile lew jest znakiem męstwa – zając personifikuje tchórzostwo i lęklivość. Kojarzymy wszak kontrast: lwie serce – zające serce. Stąd użyłem zajączków jako trzymaczy kartuszu z cytatem: „*Słuchaj, Izraelu, Pan jest naszym Bogiem – Panem jedynym.*” (Pwt 6,4). Z jednej strony słowa te są wezwaniem do ufności i nie lękania się, z drugiej napomnieniem grzeszników. A zając czy królik ze względu na swoją chutliwość stał się wyśmienitym symbolem grzesznika. Ponoć podobną genezę ma też zajączek wielkanocny – będący obrazem odkupionego i mogącego zaufać grzesznika.

Nie tylko zwierzęta i rośliny niosą za sobą pokłady duchowych znaczeń. W związku z ortodoksyjnym zakazem przedstawiania ludzi, w sztuce żydowskiej znajdziemy co najwyżej części ciała, wyłączając

twarz i głowę. Tu powszechnym symbolem są dłonie, znane zwłaszcza z naczółków macew. Dłoń wrzucająca monetę do skarbonki oznaczała człowieka dobroczynnego. Dłoń z dzbanem lub misą – pokolenie lewitów, do których należało obmywanie rąk kapłanom. Wreszcie dwie dłonie uniesione w geście błogosławieństwa to symbol osób z rodu kapłanów (*kohenów*). Używam tego *sui generis* herbu jako znaku ogólnego błogosławieństwa i dobrodziejstwa. Pomyślności bożej – przychodzącej przez gest rąk, o których roli i istotności mówiłem już na początku. Ręka w kontekście pomyślności – ale nie błogosławieństwa a talizmanu – przedstawiona jest także w wycinankach zwanych *hamsami*. *Hamsa* może być zawieszka, obrazkiem czy reliefem – ogółem jest to ochronny amulet popularny na Bliskim Wschodzie. Przedstawia stylizowaną dłoń – stąd zwany jest przez Żydów *ręką Miriam*, przez Arabów zaś *ręką Fatimy*.

Ostatnią grupę prezentowanych wycinanek stanowią kompozycje okolicznościowe. Korzystają z wyobrażeń religijnych i obrzędowych, ale dodatkowo zawierają życzenia na dane wydarzenie: święto Paschy, Świąteł (*Chanuka*) czy Nowy Rok (*Rosz ha-Szana*).

Jeśli zaś chodzi o przestrzeń tekstową – nieodłącznie towarzyszy ona w wycinankach przestrzeni alegoryczno-figuratywnej, na której dotąd się skupiłem. Najprostszymi tekstami są na różny typograficznie sposób wycięte słowa *mizrach*, o których już była mowa, podobnie jak o Tetragramie. Jako że tradycyjne żydowskie wycinanki zawierały liczne „święte” cytaty, z biegiem czasu pokusiłem się

o coraz dłuższe zdania z Pisma: Księgi Psalmów i Księgi Przysłów. Było to pewnym wyzwaniem językowym i graficznym. Litery hebrajskie są piękne w swojej formie i związane z wieloma nurtami żydowskiej i chrześcijańskiej mistyki. Wycinając znaki żydowskiego pisma wracałem wciąż myślami do starożytnego traktatu *Sefer Jecira* (Księga Stworzenia). Omawia on stworzenie kosmosu przez Boga za pomocą stopni emanacji – sefir (*sefirot*) i 22 liter alfabetu hebrajskiego, przywołując cechy i znaczenia różnych grup liter. Utwór stanął u podstaw kabalistyki i był inspiracją dla niezliczonych mistyków żydowskich. Tak czy owak, pismo hebrajskie niesie za sobą nie tylko natchnioną moc, ale i przeżycia estetyczne. Artyzm związany z liternictwem, czyli jego graficzną formą.

W tym miejscu chcę bardzo podziękować za pomoc jaką okazali mi swoimi konsultacjami Agnieszka i Yossi Bornsteinowie, Jakub Skrzypczyszyn i Leszek Kwiatkowski z Katedry Judaistyki Uniwersytetu Wrocławskiego.

Bardzo cieszę się, że wystawa w Galerii „Brama Bielańska” pozwoliła mi na prezentację wycinanek, będących owocem wielu lat przyglądania się żydowskiemu dziedzictwu. Dziękuję za to wyróżnienie Dyrektorowi Muzeum Niepodległości Tadeuszowi Skoczkwowi i Kuratorowi galerii Maciejowi Jakubowskiemu. Tym bardziej cieszę się, że fotografie eksponowanych prac zostały skompletowane w niniejszej publikacji, przez co mogą zostać pokazane szerszej grupie odbiorców.

Wciąż ucząc się wycinankarskiego kunsztu, myślałem o mnóstwie bezimiennych dawnych wycinankarzy. Śród naszych starożytnych współziomków sztuką tą trudnili się bowiem dawniej wyłącznie mężczyźni. Wyczarowywali z papieru za pomocą ostrego szewskiego noża prawdziwe cuda. Etnografowie i badacze wycinanki ludowej wskazują czasem, że polscy chłopcy podpatrzyli ją u Żydów, którzy wieszali ażury w oknach na Święto Tygodni (*Szawuot*). Zwraca się też uwagę na to, że polska wycinanka ludowa ma głównie charakter dekoracyjny, zaś wycinanka żydowska – obrzędowy i religijny. Legenda mówi, że zjawisko to sięga średniowiecza, gdy pewien rabin zimą chciał przepisać Torę, lecz z powodu srogiego mrozu zamarzył mu atrament. Zaczął wycinać litery i tak miała powstać pierwsza wycinanka. Tak naprawdę upowszechniła się o wiele później – na progu XIX w. – wraz z większą dostępnością papieru.

Prawdziwą radością dla mnie było czerpać z obfitych źródeł ikonografii judaizmu – z bożniczych polichromii, z macew i lapidariów. A zwłaszcza z zachowanych starych mizrachów i koronkowych arcydzieł. Owi anonimowi wycinankarze jawili mi się jak biblijni Hiram czy Besaleel – mistrzami biegłości, pozostającymi w cieniu religijnych treści i programów ideowych. W swoim fachu wykazywali zręczność, a piękno i zamierzony efekt przychodziły przez ich ręce. Dlatego myślą przewodnią towarzyszącą wystawie moich wycinanek jest „dzieło rąk”, wspomniane w końcówce psalmu 90.

Ręce kapłana błogosławią i przynoszą dobrodziejstwa. Ręce matki, żony, kobiety (jak Miriam czy Fatimy) chronią, dają bezpieczeństwo i podtrzymują domowe ognisko. Ręce rzemieślnika czy artysty, literata, ba – nawet rolnika czy robotnika – są obrazem stwórczych rąk Boga. To my wszyscy – w myśl autorów natchnionych – żywimy się i żyjemy z rąk Bożych. Ten obraz popularny jest w liturgice synagogalnej, a u jego podstawy leży fragment Księgi Psalmów (145,16): „Ty otwierasz swą rękę / i wszystko, co żyje, nasycasz do woli.”

Warszawska wystawa moich prac zorganizowana została w 80. rocznicę wybuchu Powstania w tutejszym getcie. To wówczas – osiem dekad temu – żydowska społeczność stolicy podniosła swoje ręce. Tym razem nie w geście poddania – ale na znak oporu. Podniosła ręce z bronią – jak biblijni Machabeusze. I mimo tragicznej sytuacji – te ich podniesione ręce są oznaką ogromnego heroizmu i niezdeptanej godności. Ekspozycję moich wycinanek dedykuję Bohaterom warszawskiego getta i wszystkim polskim Żydom żyjącym przed nieludzkim czasem Zagłady. Mam nadzieję, że wystawa ta wpisze się w szereg konsolacyjnych i memoratycznych działań, będących jak długi łańcuch przyjacielskich dłoni.

Zapraszam do obejrzenia wycinanek, których rodowód skreśliłem w powyższym tekście. Są one rezultatem mojej wieloletniej pracy, poszukiwań i zamięłowań artystycznych – dziełem wytrwałych rąk.

Grzegorz Dudała

Chanukija z życzeniami chanukowymi

KATALOG

Cytat z Ps 16,5 z kielichem i abreviacją Jod Jod w trójkącie

1943

Syrenka z Getta

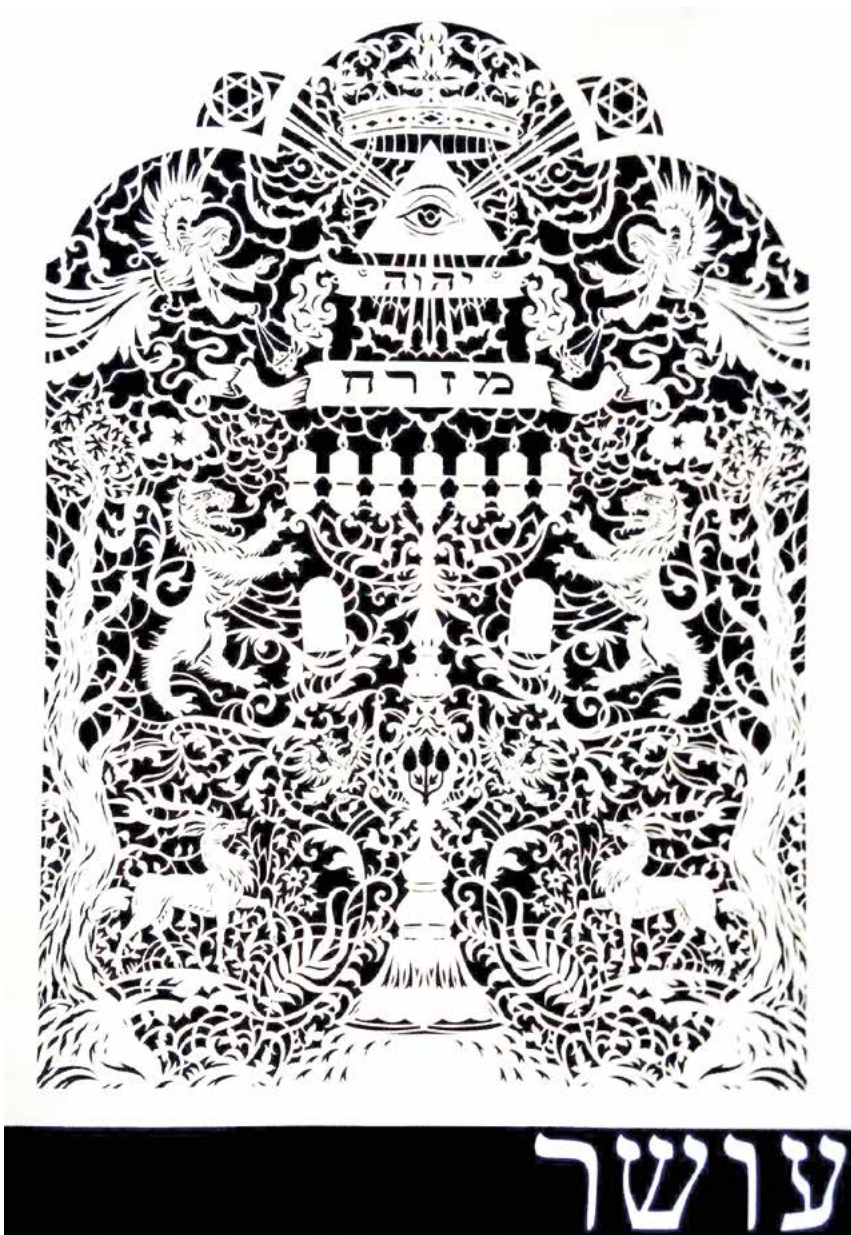

Hamsa

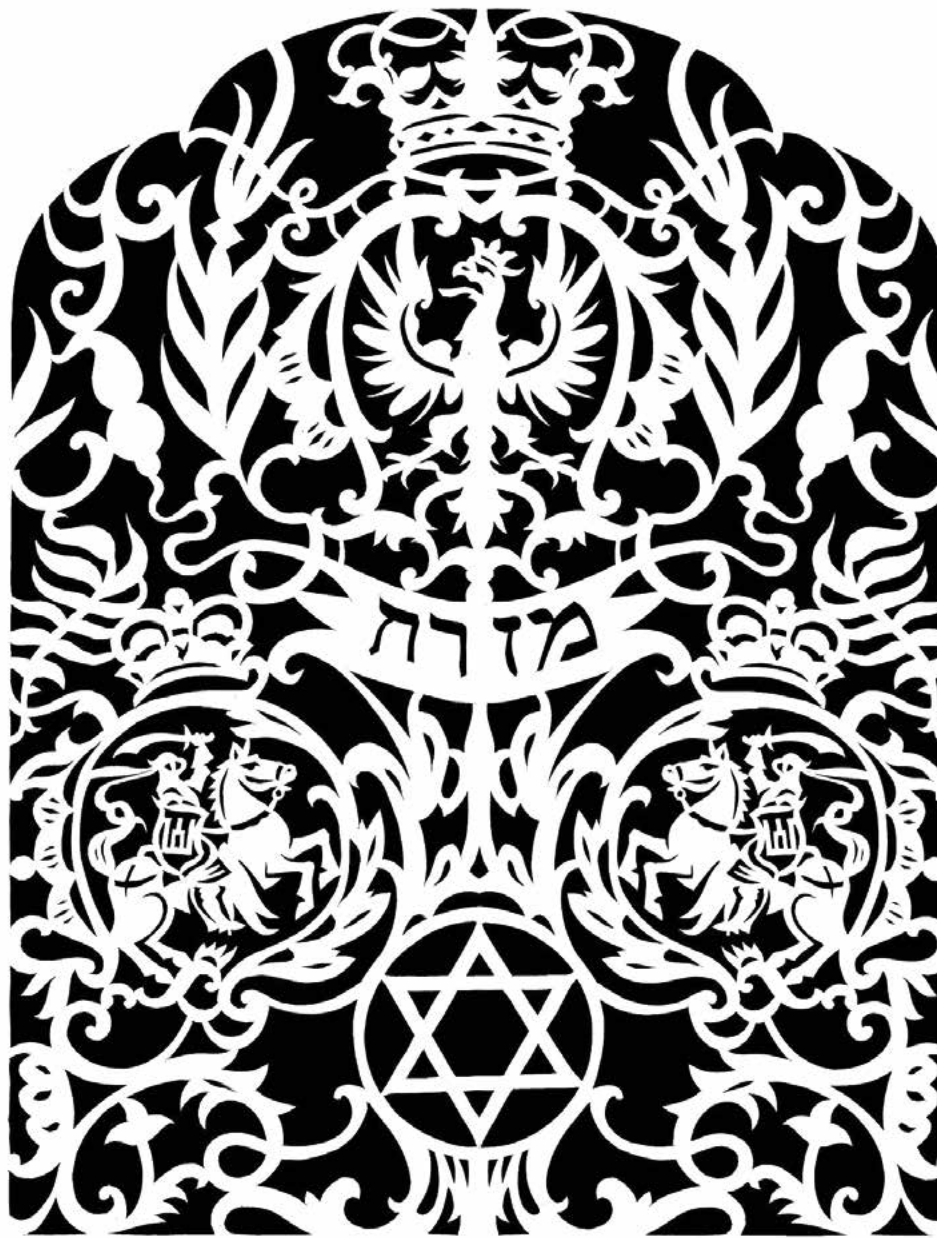

Imię praojca Adama

Mizrach pamięci Żydów z Chmielnika

Mizrach „staropolski”

*Mizrach z dwugłowym orłem,
menorą o przeplatanych ramionach i lwami*

Mizrach z dwugłowym orłem

Mizrach z menorą – drzewem

Mizrach z menorą i dwugłowym orłem

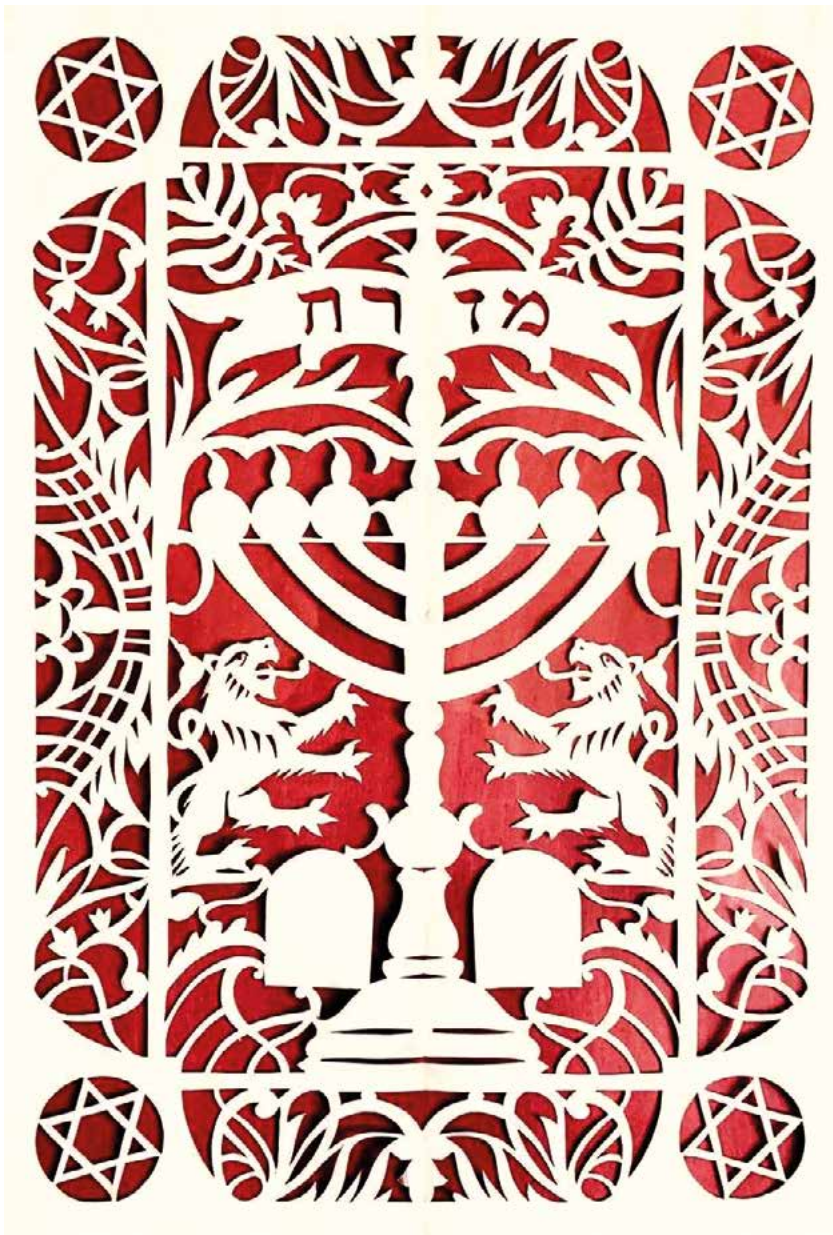

Mizrach z menorą i jeleniami

Mizrach z menorą i lwami

Mizrach z menorą i lwami 2

Mizrach z menorą i rybogryfami

*Mizrach z menorą podtrzymywaną przez jelenie
i dwugłowym orłem*

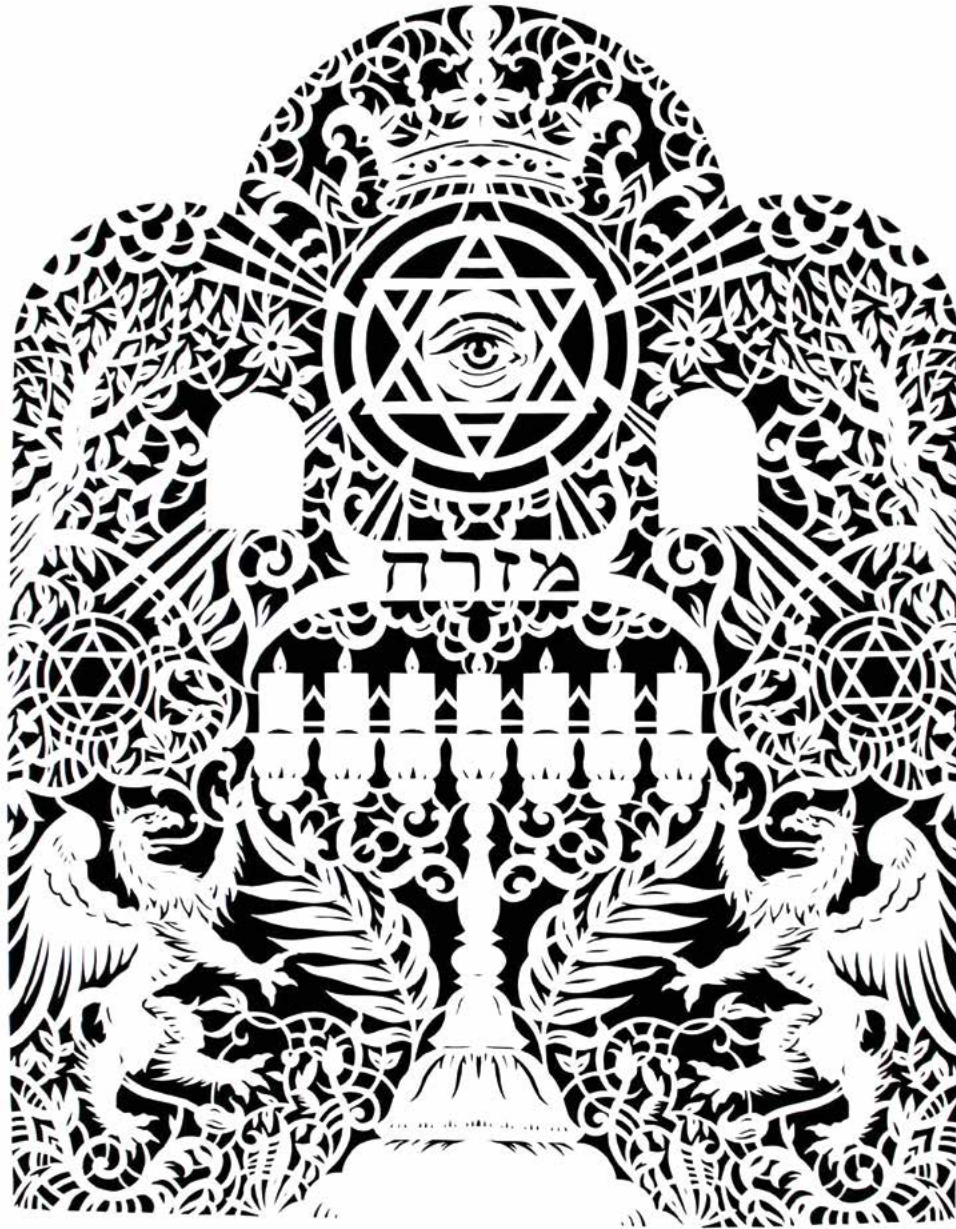

Mizrach z menorą wyrastającą z drzewa

Mizrach z menorą, dwugłowym orłem i jeleniami

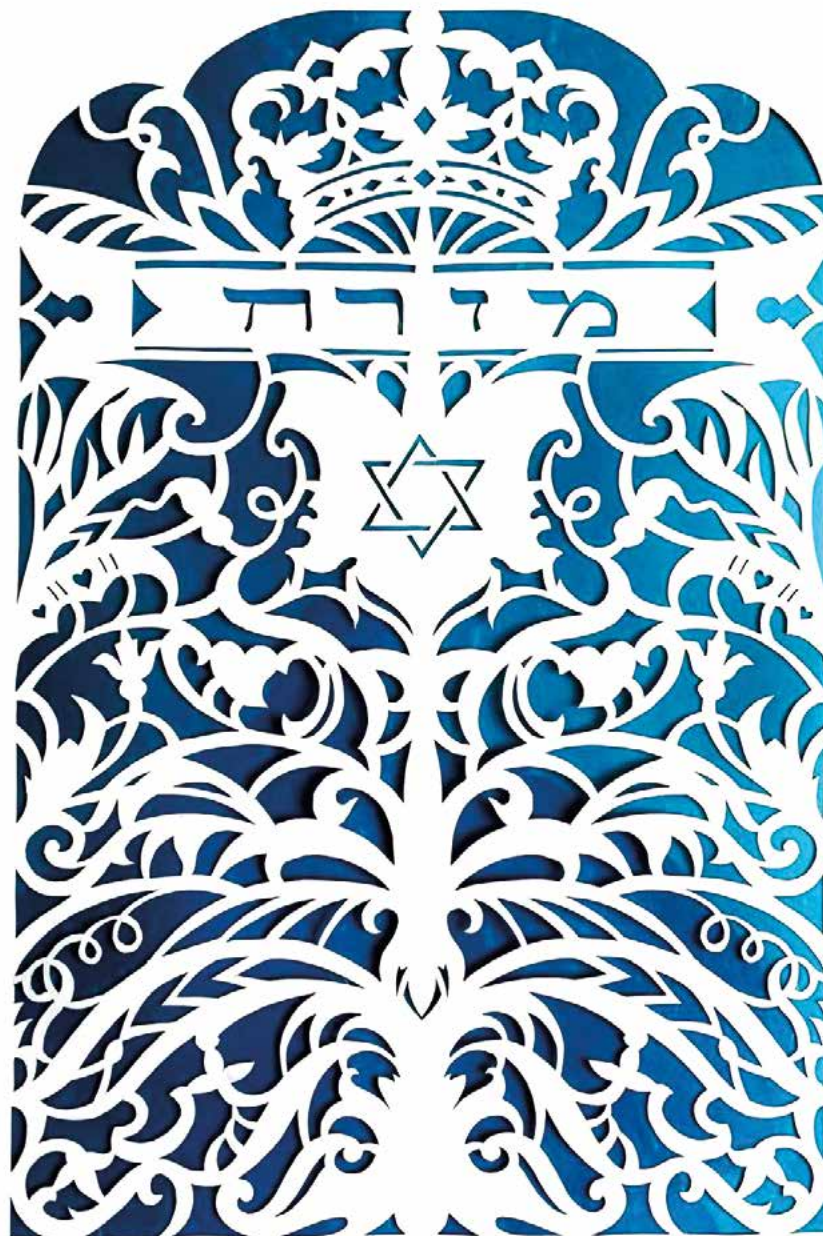

Mizrach z menorą, gryfami i okiem w heksagramie

Mizrach z Okiem Opatrzności, menorą i cherubami

Mizrach z Tarczą Dawida

Tablice Mojżesza i dłonie kapłana

Wąż Mojżesza

**Wycinanka „Bóg jest królem godnym zaufania”
z gryfami, lwem i paludamentem**

Wycinanka z życzeniami na święto Pesach

Wycinanka „Bóg jest królem godnym zaufania” z lwami

Wycinanka „Brama”z Dekalogiem, lwami, jednoroźcami i symbolami alchemicznymi

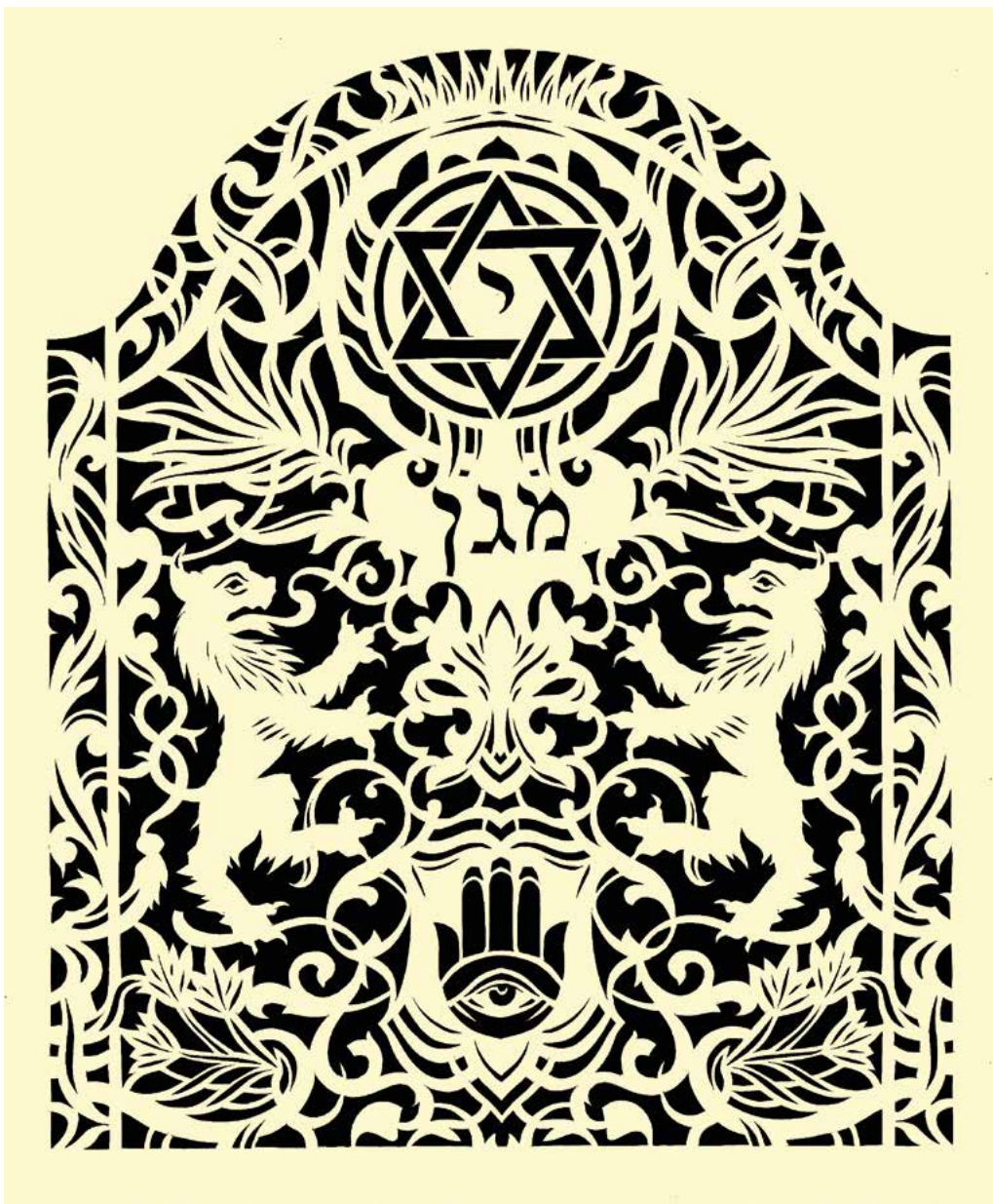

Wycinanka „Jeruzalem”
z herbem Jerozolimy i cytatem z Ps 48,2-3

Wycinanka menorah z lwami

Wycinanka „Obrońca” z Magen Dawid
(heksagramem), lwami i hamsą

Wycinanka „Pamiętaj o szabacie”

Wycinanka „Polin”
z orłem, menorą, kolumnami i cytatem Ps 27,8

Wycinanka „Prawica Pańska moc okazała” (Ps 118)

Wycinanka „Sifa” z gryfami

Wycinanka „Sila” z gryfami

Wycinanka „Słuchaj Izraelu” z zajaczkami

Wycinanka „Szalom szabat” z kielichem i jeleniami

Wycinanka „Szalom” z dwugłowym orłem

Wycinanka „Szalom”
z Okiem Opatrzności, ptakami i dekoracją roślinną

Wycinanka „Światło”
z Okiem Opatrzności, kielichem i gryfami

Wycinanka „Twierdza” z cytatem z Prz 18,10

Wycinanka „Wiedza” z okiem w heksagramie

Wycinanka „Woda” z rybami i kielichem

Wycinanka z menorą, gryfami, ptactwem i cytatem Ps 16 2

Wycinanka z menorą, jeleniami i cytatem z Ps 27,1-3

Wycinanka z Okiem Opatrzności, kopułą, lwami i cytatem z Ps 33,13

Wycinanka z rękami z mieczem i palmą oraz fragmentem Ps 90

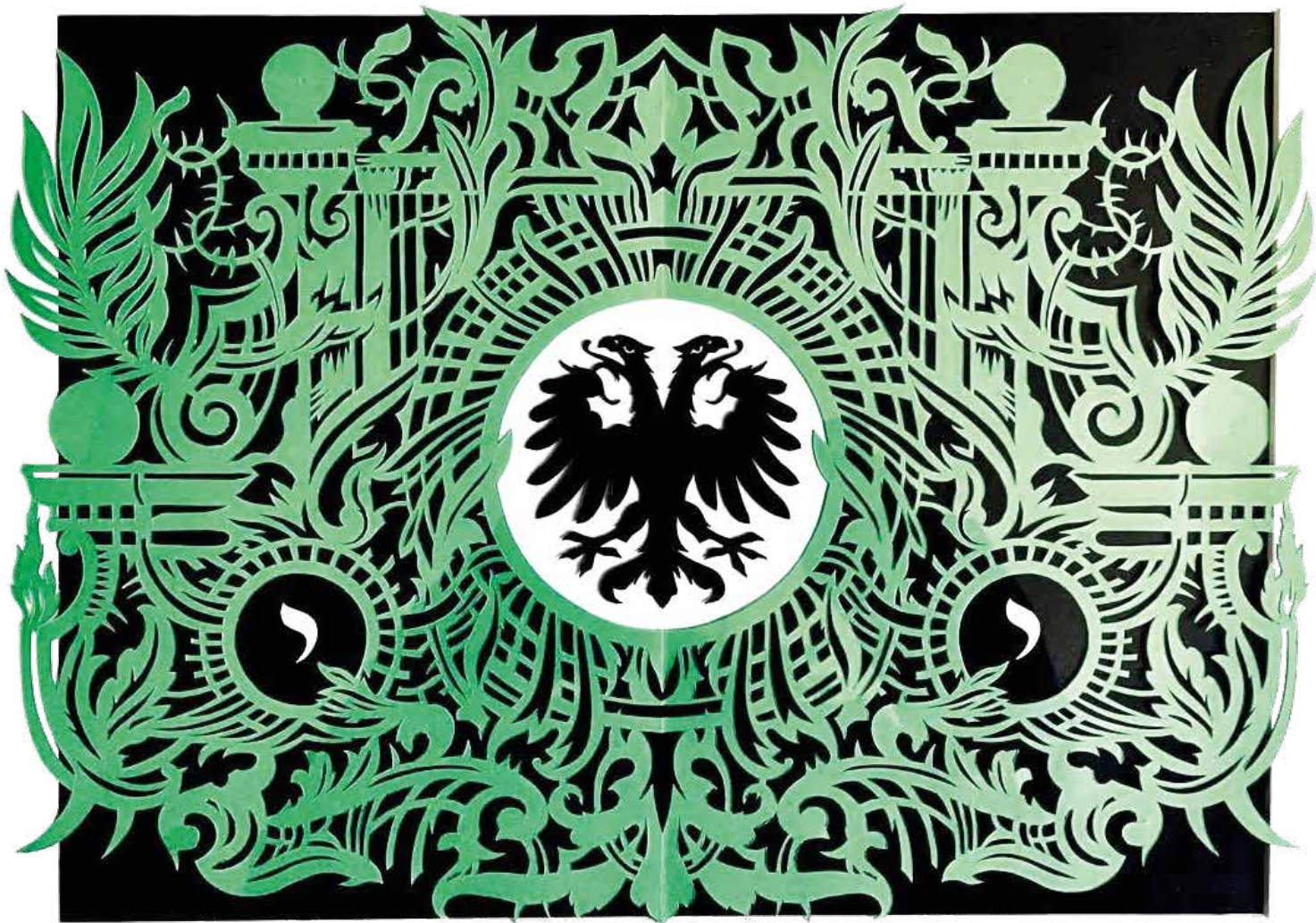

Fragment mizrachu z menorą, lwami i orłami

Wycinanka z życzeniami na Nowy Rok

Dwugłowy orzeł z syglami Jod Jod

Wycinanka „Jakin-Boaz” z okiem w heksagramie

Rojzelechy i hamsy

Cytat z Ps 17,15

Wycinanka „Życie [z wody]”

DOTYCHCZASOWE WYSTAWY W GALERII BRAMA BIELAŃSKA

1. Henryk P. Hereć;
Oswajanie przestrzeni;
17 września – 24 października 2011
2. Remus Wilson;
Sily pierwotne;
26 października – 21 listopada 2011
3. Antoni Fałat;
Pamiętki rodzinne;
25 listopada – 29 grudnia 2011
4. Ewa Urniaż-Szymańska;
Grafiki;
2–22 stycznia 2012
5. **Nie chcemy walczyć z Polakami.**
Węgierscy huzarzy na ziemiach polskich
latem 1944 roku;
5–16 sierpnia 2015

6. **Maciej Rataj 1884–1940. W 75. rocznicę śmierci;**
20 sierpnia – 6 września 2015
7. Feliks Mostowicz;
Kazachstan – Ursynów.
Droga Feliksa Mostowicza do kraju przodków;
18 września 2015 – 24 stycznia 2016
8. Leszek Marek Krześniak;
Tadeusz Kościuszko: Merczowszczyzna – Solura;
28 stycznia – 28 lutego 2016
9. Wystawa zbiorowa artystów z Meksyku i Polski;
MOSTY: Znad Wisły po Río Bravo;
6–28 lutego 2016
10. Grażyna Kostawska i Piotr Szałkowski;
Czasy kościuszkowskie;
2 marca – 3 kwietnia 2016
11. **Muzeum Polskie w Rapperswilu;**
7 kwietnia – 8 maja 2016
12. Krzysztof Pawłowski;
Pasja;
9 kwietnia – 8 maja 2016
13. Łukasz i Stanisław Hadyna;
Orzeł Biały – znak wolności;
12 maja – 5 czerwca 2016
14. Gustaw Hadyna;
Ojcom naszym;
12 maja – 5 czerwca 2016
15. Marta Staszczuk;
Batiki;
10–30 czerwca 2016
16. Janusz Trzebiatowski;
Pastele;
9 lipca – 14 września 2016
17. **Żoliborz z rodzinnych albumów;**
8 lipca – 18 września 2016
18. Magdalena Latosiewicz;
Oczekiwanie;
15 września – 15 października 2016
19. Jerzy Teper;
W BIELI I W CZERWIENI.
Defensores Poloniae;
19 października 2016 – 9 stycznia 2017
20. Tadeusz Kurek;
Stolice Polski w rysunkach Tadeusza Kurka;
18 stycznia – 12 marca 2017
21. **Narodowa Sztuka Białoruska;**
18 marca – 28 marca 2017
22. **Sienkiewicza drogi do niepodległości;**
7 czerwca – 2 lipca 2017
23. **Plakaty marynistyczne**
ze zbiorów Muzeum Niepodległości;
7–23 lipca 2017

24. **Konstanty Sopoćko – twórca socrealistyczny.**
W zbiorach Muzeum Niepodległości w Warszawie;
7 lipca – 31 sierpnia 2017
25. Joanna Brześcińska-Roccio;
Continuum... rysunki z ziemi włoskiej;
29 lipca – 3 września 2017
26. Aneta Skarżyński;
Brzoza w kulturze słowiańskiej;
6 września – 28 września 2017
27. Krystian Kwaśny;
drugi plan;
6 września – 8 października 2017
28. Piotr Rafałko;
100 portretów na 100-lecie
odzyskania Niepodległości;
13 października – 12 listopada 2017
29. Artur Majka; *I*
mpresje warszawsko-lwowskie;
18 listopada 2017 – 7 stycznia 2018
30. Zdzisław Malinowski;
Mogiły Powstańców Styczniowych;
12 stycznia – 4 marca 2018
31. Jan Tyszler;
Fascynacje Jana Tyszlera;
10 marca – 1 kwietnia 2018
32. **Pamięć. Ofiarom katastrofy smoleńskiej;**
5 kwietnia – 13 maja 2018
33. **Gabinet Bolesława Bieruta;**
19 maja – 22 lipca 2018
34. Paulina Hortyńska;
Śladami miast;
5–29 lipca 2018
35. Małgorzata Wrochna;
Portrety smoleńskie;
2 sierpnia – 9 września 2018
36. Mirosław Szponar;
Józef Piłsudski w kolorze;
14–30 września 2018
37. Dobiesław Gała;
Wyzwalanie;
4 października – 4 listopada 2018
38. Józef Krzysztof Oraczewski;
Ważne znaki. Wystawa z okazji
setnej rocznicy odzyskania niepodległości;
8 listopada – 2 grudnia 2018
39. Sofia Mosiadz;
Transformacje;
8 grudnia 2018 – 13 stycznia 2019

40. Janusz Trzebiatowski;
**Tryptyk Armenii. Ołtarz – Pieśń – Z ręki Boga.
Katedra 2017–2018;**
23 stycznia – 15 lutego 2019
41. **Dzieła utracone.
Z przeszłości w przyszłość poprzez teraźniejszość;**
21 lutego – 31 marca 2019
42. **Bronisław Wojciech Linke.
Sprzeciw i zaangażowanie;**
3 kwietnia – 12 maja 2019
43. Ewa Urniaż-Szymańska;
**W CZORAJ DZIŚ JUTRO?
Wystawa Ewy-Urniaż Szymańskiej;**
5–30 czerwca 2019
44. **Traktat Wersalski – 28 czerwca 1919;**
28 czerwca – 28 lipca 2019
45. Tomasz Sarnecki;
W przededniu wolności;
11 lipca – 25 sierpnia 2019
46. **Dziś idę walczyć, Mamo.
Rysunki Bogusława Lustyka. Godzina W.
Powstanie Warszawskie oczami artysty;**
30 lipca – 25 sierpnia 2019
47. **Baon Stołeczny w obronie Warszawy w 1939 r.;**
30 sierpnia – 6 października 2019
48. **Był taki wrzesień;**
10–20 października 2019
49. **Władysław Orkan. Poeta uciśnionych;**
24 października – 8 grudnia 2019
50. **PRACA I PASJA. PIOTR M. ZALEWSKI;**
(13 grudnia 2019 – 19 stycznia 2020)
51. **Dziedzictwo pokoleń dla przyszłości
Wystawa zbiorowa;**
23 stycznia – 16 lutego 2020
52. Towarzystwo Rapperswilskie;
Jan III Sobieski – król, wódz, polityk;
15 lutego – 15 marca 2020
53. **Kłamstwo – wirus cywilizacji
Wystawa według pomysłu
Tadeusza Zielińskiego;**
3 czerwca – 16 sierpnia 2020
54. **TAK NIEWIELU W HEROICZNEJ OBRONIE
NIEBA NAD ANGLIĄ. POLACY W POWIETRZNEJ
KAMPANII W 1940 ROKU;**
27 sierpnia – 27 września 2020
55. **SZLAKIEM DOLINY WISŁY;**
7 października-15 listopada 2020
56. **BATALIONY CHŁOPSKIE
Armia Polskiego Państwa Podziemnego;**
17 lutego – 21 marca 2021

57. Elżbieta Waga;
Przejscie;
18 maja – 6 czerwca 202
58. Małgorzata Podziomek-Kotecka;
MAGIS ART. Od profanum do sacrum;
10 czerwca – 25 lipca 2021
59. Monika Gliga;
CZY WIESZ ILE SYRENEK JEST W WARSZAWIE?;
28 lipca – 22 sierpnia 2021
60. **KRYSTYNA KRAHELSKA.**
Opowieść o dziewczynie,
która oddała swoją twarz
Syrence Warszawskiej;
2–22 sierpnia 2021
61. **Narodowa Galeria**
Niepodległości Polski 100;
28 sierpnia – 14 listopada 2021
62. **Galeria Malarstwa Historycznego.**
Podsumowanie projektu;
9 grudnia 2021 – 30 stycznia 2022
63. **Śladami Tadeusza Kościuszki**
nad Wisłą;
4 lutego – 1 kwietnia 2022
64. **„Dążenie do ideału”**
Zofia Solarzowa;
6–8 kwietnia 2022
65. **Włodzimierz Zakrzewski (1916–1992)**
Postimpresjonista;
28 kwietnia – 8 maja 2022
66. **Pejzaż Polski 2022;**
11–28 października 2022
67. **Historia w portretach zapisana**
Zdzisław Kruszyński 40 lat twórczości;
12 października 2022 – 6 listopada 2022
68. **Kwiaty Polskie 2022;**
2–6 listopada 2022
69. **Oto Dni Krwi i Chwały. Reduta Orдона;**
10 listopada 2022 – 2 lutego 2023
70. **Rakietnicy Królestwa Polskiego;**
10 listopada 2022 – 2 lutego 2023
71. **Pejzaże Orkana;**
Wojciech Noworyta;
7 lutego – 8 marca 2023
72. **Karol Lewakowski (1836-1912);**
9–24 lutego 2023
73. **Ballada Napoleońska.**
210. rocznica upadku Księstwa Warszawskiego;
9 marca – 11 kwietnia 2023
74. **Być Kobietą. Twórczość młodego pokolenia;**
Zuzanna Koźlakiewicz;
10 marca – 11 kwietnia 2023

Redaktor prowadzący
Tadeusz Skoczek

Organizacja produkcji
Piotr Maroński

Promocja
Dorota Panowek

Projekt graficzny
Natalia Roszkowska

Realizacja poligraficzna
WPK Piotr Walewski

Nakład 200 egz.
Dystrybucja bezpłatna w ramach działalności edukacyjnej

Partnerzy

Patronat medialny

25^{lat} Mazowsze

Muzeum Niepodległości w Warszawie
jest jednostką organizacyjną Samorządu Województwa Mazowieckiego

Organizatorzy

ISBN 978-83-67-398-11-4